

УДК 070:81'1:130.2

Медіавіддзеркалення мовної проблеми в освітньому просторі України

Кузнєцова Т. В., Євтушенко О. М.

Сумський державний університет, м. Суми, Україна

У статті простежено тенденції відображення мовної ситуації в українській освіті друкованими засобами масової інформації, показано шляхи політизації мови в медіадискурсі та наслідки такого підходу.

Ключові слова: ЗМІ, мова, освіта, мовна ситуація, соціальна сегрегація, ексклюзивність.

Постановка проблеми. У незалежній Україні мовне питання є досить складним та неоднозначним. Попри законодавчу закріпленість саме української як єдиної державної мови, функціональну поширеність у побутовій сфері та в медіадискурсі багатьох регіонів зберігає російська мова, що подекуди призводить до суспільного напруження.

Загострення дискусій навколо мовного питання спостерігається, зокрема, у зв'язку з освітою. Це зумовлено усвідомленням широкою громадськістю, політиками, журналістами вагомої ролі виховання у середній та вищій школі як фактору світомоделювання. Відтак боротьба за домінування української чи російської у школах та вишах – це боротьба за одну з найперспективніших сфер використання відповідної мови. Засоби масової інформації не можуть залишатися осторонь суспільних конфліктів, у тому числі й досить загостреного в останні два роки (після президентських виборів) мовного питання. Відповідно *актуальність* нашого дослідження зумовлена актуальністю самої теми функціонування мов у освітньому просторі України.

Вивчення мови не лише як лінгвістичного, а як соціального, культурологічного, світоформуючого чинника має багату традицію, починаючи від філософського раціоналізму Г. Лейбніца та лінгвофілософії В. Гердера, В. фон Гумбольдта до соціолінгвістичних досліджень У. Вайнрайха, М. Вахтіна, Л. Крисіна, Н. Шумарової, Л. Масенко та концептологічних студій М. Болдирева, Ю. Караулова, І. Стерніна.

Мета розвідки – простежити особливості висвітлення проблеми мововжитку в освітній сфері вітчизняними друкованими ЗМІ.

Предмет вивчення – матеріали окресленої тематики всеукраїнських суспільно-політичних газет «Дзеркало тижня», «День» та «Україна молода».

Джерельну базу роботи склали публікації зазначених видань. Емпіричне дослідження здійснене методом суцільної вибірки з матеріалів газет «Дзеркало тижня» (далі – ДТ), «День» (далі – Д) та «Україна молода» (далі – УМ). Обсяг вибірки складає 605 умовних друкованих аркушів (ДТ – 188, Д – 222, УМ – 195). До аналізу залучено матеріали тижневика «Дзеркало тижня» за повний 2011 рік (загалом – 47 номерів) та щоденних газет «День» та «Україна молода» за перше півріччя 2011 року (111 і 110 номерів відповідно).

Результати дослідження. Ситуація двомовності, що склалася у Україні, змушує звернути увагу на сфери функціонування кожної з мов, щоб установити їх статус та рівень престижності в соціумі. Якщо в мономовному суспільстві мова цікава, перш за все, з погляду лінгвістичного, то в диглосному суспільстві акцент у вивченні мови зміщується. Як зазначає Юрій Шевельов, за ситуації двомовності «мовне питання неминуче перестане бути тільки лінгвістичним питанням, чи, краще сказати, безпосередньо лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним» [6, с. 27].

Зрозуміло, що на позиціях збереження та поширення національної мови повинні стояти передовсім (але не винятково) засоби масової інформації, які транслюють повідомлення цією мовою. Окрім світоглядного, у цьому випадку діє й економічний фактор, адже зі збільшенням впливовості та кількості носіїв української мови закономерно зростатиме й попит на україномовні засоби масової інформації. Звичайно, на вибір реципієнта діють багато інших факторів: установка на розважальність чи інформативність, прагнення відволіктися, бажання бути долученим до публічної дискусії, – але заперечувати вплив мовного чинника також навряд чи доводиться. Відтак для самої газети відстоювання національної мови може перетворитися на відстоювання в тому числі власного інтересу, а для реципієнта нерідко – на засіб пошуку кола однодумців, «своїх», та спосіб самоутвердження.

З іншого боку, ефект від самостійності вибору видання реципієнтом може нівелюватися завдяки професійному медіавпливу. Філософ Ю. Габермас зазначає, що зачасти читачам «досить прийти в співпричетність до культурних і політичних програм – наприклад, шляхом читання щоденної газети, яке перетворилося для багатьох у своєрідну «реалістичну ранкову молитву» (Гегель), – як вони стають учасниками того, що можна було б назвати (...) автопатерналістським процесом навчання з незначеним кінцевим результатом» [5].

Сьогодні використання можливостей медіавпливу й виховання засобами масової комунікації на зразок того, про яке говорить Ю. Габермас, у медіадискурсі досить відчутне. Зокрема проаналізовані нами матеріали щодо мововжитку видань «Дзеркало тижня», «День» та «Україна молода» засвідчили, що українські медіа часто не в змозі залишитися на позиціях неупередженості та «чистого» інформування аудиторії. Довкола досліджуваної проблеми спостерігається подекуди навіть перехід від культурного тону до напівістеричних оцінок ситуації. Так, «День» систематично говорить про мову в термінах «денаціоналізації» («Чи зупинена денаціоналізація України?». – № 4-5. – 14-15 січня. – С. 5), «концептуальної русифікації», «імперської мовної політики» («Ні» концептуальній русифікації. – № 12. – 26 січня. – С. 1, 6), «культурної гегемонії сусідньої нації» (Як почувашся, рідна мово? – № 31. – 22 лютого. – С. 1, 6), побудови в Україні міфічного «руського міра» (Війна парканів. – № 52-53. – 25-26 березня. – С. 13; Американська цегла для «Русского міра». – № 57-58. – 1-2 квітня. – С. 19).

Звичайно, подібна риторика має під собою підстави, адже, як вказує політолог, автор Мовного балансу 2006-2007, 2008-2009 О. Медведєв, «у багатьох сферах присутність української є вкрай низькою, наприклад, на ринку журналів, де близько 90 % річного накладу виходить російською мовою. Те ж саме можна сказати про Інтернет, бізнес-спільноту, індустрію розваг і т.д. У результаті, за паритетної чисельності мовно-практикуючих спільнот (63 % на 63 %), за істотної переваги тих, хто рідною вважає українську мову (приблизно 67 %), реальна присутність у більшості сфер є нижчою 50 %» [1].

Але з іншого боку, часто медіа не відбивають існуючу суспільну ситуацію, а творять образ, який би якнайкраще вписався в русло редакційної політики. Той же О. Медведєв відзначає, що на сьогодні «освіта – єдина сфера громадського життя, де в навчальному процесі дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів переважає українська мова, причому на рівні 80 %» [3]. Саме тому аналіз висвітлення сфери освіти є досить показовим з точки зору об'єктивності вітчизняних медіа.

Із наведених соціологічних показників може скластися враження, що освітня сфера з погляду мововжитку в газетах повинна виступати чи не найблагополучнішою, утім насправді спостерігається прямо протилежна тенденція. Так, на початку 2011 року всі аналізовані видання значної уваги надавали темі оптимізації (чи, як називали самі видання, – «оптимізації») навчальних закладів на Сході України. Міністерство освіти й науки, молоді та спорту, видаючи указ про ліквідацію окремих шкіл та скорочення класів у інших, обґрунтовувало свою позицію економічними факторами: закриття планувалося найменш заповнені заклади, щоб мати змогу спрямувати зекономлені кошти на повністю укомплектовані школи.

Натомість у ЗМІ теза міністерства швидко набула ознак політизації, й урядову ініціативу крізь призму газет суспільство побачило як черговий крок до тотальної русифікації. Показовими є матеріали на цю тему видань «День» та «Україна молода». Перше зосередилося на висвітленні конфлікту довкола донецької загальноосвітньої школи № 136. Газета висловлювала думку, що закриття закладу – суто політичний крок влади, а тому підтримувала позицію батьків, які вийшли з протестами під стіни місцевих органів влади. У трьох публікаціях газета цитує точку зору лише однієї учасниці протестів – Оксани Нечипоренко, яка, зокрема, зазначає: «Я сама російськомовна. Але обох дітей віддала в україномовну школу свідомо – я дивлюсь у майбутнє і розумію, що говорити українською мовою, знати й розуміти українську культуру – в інтересах моїх дітей» (Про справжню «рентабельність». – № 22. – 9 лютого. – С. 1) або «...приводять сюди дітей на навчання з інших районів міста. У нас і школа заповнена тільки тому, що вона україномовна» (Школу відстояли. – № 33. – 24 лютого. – С. 2). При цьому журналісти не наводять жодних офіційних даних чи коментарів посадових осіб, а при вказівці на заповнюваність школи посилаються на свідчення батьків.

«Україна молода» значно ширше висвітлила вказану тему. Газета подала дані про закриття шкіл № 111 (Оптимізація чи продовження русифікації? – № 7. – 18 січня. – С. 3) та № 136 у Донецьку (Ліквідувати! Бо... українська. – № 20. – 9 лютого. – С. 4), єдиної україномовної в Лисичанську школи № 3 (Оптимізація «по-регіональному». – № 12. – 26 січня. – С. 11), макіївської ЗОШ № 44 (Батьки перемогли чиновників. – № 48-49. – 25-26 лютого. – С. 2). Хоча газета переважно вдавалася до політизації проблеми, однак слід відзначити, що свої висновки журналісти підкріплювали офіційними свідченнями відповідних відділів освіти, а також не оминули увагою слів начальника обласного управління освіти Донецької області, який указав: «На Донеччині 70 % шкіл мають статус україномовних. У нас немає такої проблеми, щоб цілеспрямовано їх закрити» (Оптимізація чи продовження русифікації? – № 7. – 18 січня. – С. 3).

Тижневик «Дзеркало тижня» до цієї теми підійшов найпоміркованіше. У єдиному матеріалі видання, присвяченому скороченню кількості шкіл на Сході України, сказано лише, що «оптимізація» навчальних закладів у Донецькій області швидко стала

популярною темою. Як-то буває, відразу обросла хибними інтерпретаціями та кри- вотлумаченнями. (...) Дискусія з цього приводу швидко скотилася до рівня традицій- ної сварки на тему ролі російської та української мов у житті країни. Промовці об- мінювалися давно заготованими шпильками, викладали на стіл зужиті аргументи... а школярі, їхні батьки й учителі залишилися наодинці зі своїми проблемами» («Надії» більше немає. Оптимізація триває. – № 10. – 19 березня. – С. 13). Тижневик єдиним із трьох видань зазначив, що серед 26 шкіл, які міністерство запланувало оптимізувати на Східній Україні, переважають все ж російськомовні заклади, і навіть приклад си- ротинця «Надія», який закрили попри «правильну» мову навчання, залишивши тим самим його вихованців без даху над головою.

Ще одним свідченням надмірної вибірконості видань при висвітленні мовної теми в освіті може слугувати замітка у «Дні» – «У Чернівецькій області на десяток шкіл стане менше» (№ 36. – 1 березня. – С. 2). У незначній (до 2 тис. знаків) інформації зазначено, що скорочення кількості учнів закономірно призвело до скорочення кіль- кості навчальних закладів (закрито 10 шкіл та ліквідовано 95 класів у інших школах). При цьому автор у подібному кроці міністерства вбачає позитив, адже у малокомп- лектних школах часто один вчитель може викладати одразу кілька предметів, а тому оптимізація сприятиме підвищенню якості освіти. Питання мови навчання у закри- тих школах Буковини в публікації не порушується взагалі.

Зауважимо також, що газета «Україна молода» про закриття шкіл у Чернівецькій чи будь-якій іншій, окрім Донецької та Луганської, областей не згадує, адже цей факт, очевидно, є незручним для редакції, яка прагне показати українофобські настрої вла- ди та політизувати економічно зумовлену ситуацію в освітній сфері.

Винятково як політичний документ сприйняли усі досліджувані видання ще одну ініціативу МОНМС – нову Концепцію мовної освіти в Україні. «Дзеркало тижня» з приводу проекту подало коментар Оксани Забужко, яка про статус національної мови, визначений Концепцією, зазначила: «...про яку гуманітарну сферу можна говорити, коли для багатьох представників нинішньої влади – це взагалі іноземна мова? Гума- нітарна політика в Україні визначається виключно «дзвінком» з Кремля. Вони, ті, хто сьогодні «рулять» країною, взагалі в школу не ходили і вони щиро вірять, що за гроші сьогодні можна купити абсолютно все. Отже, і різноманітні «рецидиви» на- вколо української мови, української книги – то все продукт їхнього хворого розуму» (Чим гірше, тим краще. – № 2. – 22 січня. – С. 14). Газета закріпила свою позицію щодо документу в матеріалі «Раби – це нація, котра не має слова». Концепція мовної освіти: назад – до імперії», де проект названо «новим способом русифікації України», а єдиним наслідком його можливого прийняття передбачено те, що «незабаром наші діти розмовлятимуть у школі виключно російською» («Раби – це нація, котра не має слова». – № 3. – 29 січня. – С. 13).

«День» також різко негативно сприйняв міністерський проект, назвавши його «спробою реанімації імперіалізму» («Ні» концептуальній русифікації. – № 12. – 26 січня. – С. 1, 6). При цьому Україну в матеріалі показано як «постколоніальну краї- ну», на відновлення контролю над якою зазіхає «колишня митрополія – Росія» і для цього прагне встановити контроль, перш за все, над освітянським напрямом як од- ним із найстратегічніших та найважливіших.

Найменш категоричною в оцінках Концепції виявилася «Україна молода», яка за- значила лише, що «в Міносвіти зробили чергову спробу звузити поширення україн- ської мови» (Куди заведе освіту Табачникова концепція? – № 12. – 26 січня. – С. 11).

Наведені приклади, на нашу думку, засвідчують, що сьогодні для ЗМІ мова постає передовсім як засіб маніпулювання громадською думкою, один із варіантів демонстрації редакційного ставлення до політичної ситуації в країні. Подібна тенденційність може мати два полюси. По-перше, ефективність цих медійних матеріалів може полягати у впливові на політичні інституції та органи влади, адже, як зазначає Юрген Габермас, сучасні ЗМІ «орієнтують думки й бажання громадян, змушуючи політичну систему враховувати їх і ставати більш транспарентною» [5].

Однак медіавплив завжди відчутний і на іншому полюсі – з боку реципієнта. Для нього повне прийняття упереджених мас-медійних текстів може обернутися кристалізацією у свідомості образу ворога, яким постануть не лише політики, а й усі російськомовні співгромадяни (за принципом «друг мого ворога – мій ворог»).

Дослідниця Л. Филипович зазначає, що «у пошуках своєї ідентичності населення України сьогодні продукує переважно ексклюзивістські стереотипи, які виключають певну спільноту з усталізованих культурних ареалів» [4]. І роль медіа в цьому процесі досить вагома, адже «сьогодні механізм контрастного мислення виявляється в сприйнятті відповідним чином створених медіапродуктів (ідеться як про технологію, так і про позасвідому активацію цього механізму), що провокують диференціацію поміж реципієнтів, які засвоюють розподіл на “наших” та “не-наших”, і сприяють соціальній сегрегації» [2, с. 261]. Підтримання цього процесу для ЗМІ часто стає не лише неусвідомленим «побічним ефектом» діяльності, а цілком свідомою метою, адже одним із наслідків соціальної стереотипізації є спрощення маніпулювання аудиторією, формування «домашньої» стійкої аудиторії.

Досліджені нами матеріали засвідчують, що українські медіа, обираючи між об'єктивністю, налагодженням суспільного діалогу й груповими інтересами, часто схиляються на бік останніх, а відтак не можуть повною мірою впоратися із важливими функціями кореляції та артикуляції у той час, коли вирішення конфліктних суспільних проблем (до яких у нашій країні належить і мовне питання) можливе лише завдяки відкритому обговоренню, оскільки «демократичний процес прийняття рішень може долати ідеологічні розбіжності лише тією мірою, якою він володіє легітимуючою об'єднуючою силою. Він повинен бути переконливим для всіх громадян і поєднувати в собі інклюзивність, яка передбачає рівну участь у дискусії представників усіх точок зору, – і більш-менш дискурсивну атмосферу, у якій розгортається зіткнення думок» [5].

Висновки. Отже, медіавіддзеркалення мовної проблеми в освітній сфері сьогодні хвибує передусім необ'єктивністю й ставленням до мови як розмінної карти в політичній боротьбі. У медіадискурсі спостерігається визнання саме за освітою ролі одного з контрапунктів відстоювання української ідентичності, чому слугує, перш за все, збереження функціональності української мови у цій сфері. Утім часто заради цієї мети журналісти жертвують принципами етики, помітно порушуючи баланс думок, підкреслюючи вигідні та замовчуючи невідгідні факти. Така вибіркковість може стати причиною соціальної сегрегації та стереотипізації, що відтак не сприятиме розв'язанню гострої суспільної проблеми співіснування мов у нашій країні, а лише загострить її. Вивчення цих медіаефектів, а також відображення мовної ситуації в інших суспільних сферах є *перспективними* для подальших досліджень.

Список літератури

1. Блохтур А. Українську мову роблять другою державною [Електронний ресурс] / А. Блохтур // Главком. – 2010. – 15 вересня. – Режим доступу : <http://glavkom.ua/articles/1703.html>.
2. Бутиріна М.В. Комунікаційний аналіз генетичних витоків медіастереотипізації / М. В. Бутиріна // Світові стандарти сучасної журналістики : збірник наукових праць; відп. ред. Т. Г. Бондаренко, С. М. Квіт. – Черкаси : Видав. Чабаненко Ю., 2010. – С. 258–263.
3. Медведєв О. Мовна евтаназія [Електронний ресурс] / О. Медведєв // Дзеркало тижня. – 2010. – № 35. – 25 вересня. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/movna_evtanaziya-61129.html.
4. Филипович Л. Українські релігійні стереотипи та їх вплив на процеси культурної ідентифікації сучасних українців [Електронний ресурс] / Л. Филипович. – Режим доступу : <http://www.xenodocuments.org.ua/article/833>.
5. Хабермас Ю. Как спасти независимую прессу [Електронний ресурс] / Ю. Хабермас // Русский журнал. – Режим доступу : <http://russ.ru/pole/Kak-spasti-nezavisimuyu-pressu>.
6. Шевельов Ю. Українська мова в другій половині ХХ століття (1900-1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – К. : Сучасність, 1987. – 282 с.

Кузнєцова Т. В., Євтушенко Е. Н. Медиаотражение языковой проблемы в образовательном пространстве Украины // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. 395-400.

В статье прослежены тенденции отображения языковой ситуации в украинском образовании печатными средствами массовой информации, показаны пути политизации языка в медиадискурсе и следствия такого подхода.

Ключевые слова: *СМИ, язык, образование, языковая ситуация, социальная сегрегация, эксклюзивность.*

Kuznecova T.V., Yevtushenko Y.N. The mediareflection of the language problem in Ukrainian education // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 395-400.

In the article the trends of the language situation in Ukrainian education reflection by national press are researched, the ways of language politicization and effects of such approach are shown.

Key words: *press, language, education, language situation, social segregation, exclusivity.*

Поступила до редакції 29.03.2012 р.